

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Чуносів Михайло Олександрович

УДК 159.9.019.4:34:620.99

**ФОРМУВАННЯ АДЕКВАТНОЇ ПОВЕДІНКИ
ПРАЦІВНИКАМИ ОВС У РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ СИТУАЦІЯХ ВИКОНАННЯ
ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВИХ ЗАВДАНЬ**

19.00.06 – Юридична психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків – 2005

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник:

доктор психологічних наук, доцент **Балабанова Любов Матвіївна**, Національний університет внутрішніх справ, професор кафедри прикладної психології.

Офіційні опоненти:

доктор біологічних наук, професор **Самойлов Микола Григорович**, Національний університет внутрішніх справ, професор кафедри загальної психології і педагогіки;

кандидат психологічних наук **Шайхлісламов Земфір Рафікович**, Академія цивільного захисту України, старший викладач кафедри спеціальної підготовки.

Провідна установа: Київський юридичний інститут, МВС України, кафедра юридичної психології, м. Київ.

Захист відбудеться 04.06.2005 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.700.04 в Національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків-80, пр-т 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків-80, пр-т 50-річчя СРСР, 27.

Автореферат розісланий 30.04.2005 року

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Г.В. Попова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В умовах складної криміногенної ситуації, що склалась в Україні, важливе значення для вирішення завдань забезпечення належного правопорядку і громадської безпеки має високий рівень підготовленості працівників ОВС до ефективних дій в екстремальних умовах.

Ефективність правоохоронної діяльності багато в чому визначається здатністю працівника міліції адекватно реагувати на небезпечні ситуації, що виникають при виконанні оперативно-службових завдань. Можливість виникнення небезпечних ситуацій постійно зустрічається в діяльності працівника правоохоронних органів. небезпечні ситуації характеризуються великою різноманітністю і кількістю стресогенних чинників, які негативно впливають на працівника ОВС і детермінують його адекватну або неадекватну поведінку.

Велику увагу вивченню психологічних аспектів формування адекватної поведінки у працівників міліції приділяли О.М. Столяренко, О.В. Тімченко, Ж.Ю. Половникова, І.І. Ліпатов, В.Д. Кислий та ін. Однак з'ясуванню особливостей формування в них адекватної поведінки у ризиконебезпечних ситуаціях приділялося недостатньо уваги. Аналіз трагічних інцидентів свідчить, що неадекватна поведінка працівників ОВС переважно пов'язана з психологічними причинами (неадекватною самооцінкою, емоційно-вольовою нестабільністю, недостатнім рівнем мотивації, нерозвиненими комунікативними навичками).

Результатом неадекватної поведінки є високі показники травматизму і загибелі особового складу ОВС при виконанні ними службових обов'язків. Але, не зважаючи на необхідність вирішення цієї проблеми, залишаються не достатньо вивченими психологічні закономірності процесу формування адекватної поведінки у працівників ОВС при виконанні оперативно-службових завдань у ризиконебезпечних ситуаціях. Крім того вимагає подальшого висвітлення вплив індивідуально психологічних особливостей особистості на процес формування адекватної поведінки в ризиконебезпечних ситуаціях.

Викладене вище свідчить, що проблема підвищення ефективності поведінки працівниками ОВС у ризиконебезпечних ситуаціях є актуальною і потребує подальшого наукового обґрунтування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження пов'язане з реалізацією “Комплексної програми кадрової політики в органах і підрозділах внутрішніх справ та забезпечення законності і дисципліни на 2001-2005 роки”; “Концепції психопрофілактичної роботи в органах внутрішніх справ України та програми її реалізації до 2005 року”; “Комплексної програми вдосконалення роботи з кадрами та підвищення

авторитету міліції на 1999-2005 роки”; планів науково-дослідних робіт Національного університету внутрішніх справ.

Мета дослідження: виявити психологічні закономірності формування адекватної поведінки працівниками ОВС у ризиконебезпечних ситуаціях і розробити практичні рекомендації з оптимізації цього процесу.

На основі сформульованої мети були поставлені наступні **завдання** теоретичного аналізу та експериментального дослідження:

1) здійснити аналіз сучасного стану досліджень проблеми формування адекватної поведінки працівниками ОВС при виконанні оперативно-службових завдань у ризиконебезпечних ситуаціях;

2) вивчити особливості чинників, що впливають на формування адекватної поведінки працівників ОВС при виконанні ними оперативно-службових завдань у ризиконебезпечних ситуаціях;

3) експериментальним шляхом виявити умови, які детермінують процес формування адекватної поведінки працівниками ОВС при виконання оперативно-службових завдань;

4) встановити залежність якості виконання працівниками ОВС оперативно-службових завдань від індивідуально-психологічних особливостей;

5) розробити практичні рекомендації з оптимізації процесу підготовки працівників ОВС до виконання оперативно-службових завдань у ризиконебезпечних ситуаціях.

Об’єкт дослідження: процес формування адекватної поведінки

Предмет дослідження: психологічні закономірності формування адекватної поведінки працівниками ОВС при виконанні оперативно-службових завдань у ризиконебезпечних ситуаціях.

Методи дослідження:

а) теоретичні – аналіз наукової літератури, аналіз керівних документів, які стосуються організації діяльності правоохоронних органів, систематизація, порівняння, узагальнення одержаної інформації, системний аналіз отриманих даних;

б) емпіричні – стандартизовані спостереження; моделювання ризиконебезпечних ситуацій, бесіда, експертна оцінка результатів експерименту, психодіагностичні методики;

в) методи математичної статистики – метод кутового перетворення – ϕ критерій Фішера, критерій знаків G.

Методологічною основою дослідження стали: принцип єдності психіки і діяльності (Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, О.В. Запорожець, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв та ін.); принцип системності (П.К. Анохін, Л. Берталанфі, М.О. Бернштейн, В.Ф. Ломов, В.А. Друзь та ін.); уявлення про адаптацію до ризиконебезпечних умов життєдіяльності (Ю.О. Александровський, Ф.Б. Березін, О.В. Тімченко, І.І. Ліпатов, В.І. Лебедев, В.С. Медведєв та ін.); теорії саморегуляції функціональних і психічних станів особистості, її

поведінки та діяльності (К.О. Абульханова-Славська, Л.М. Балабанова, О.А. Конопкін, А.М. Леонова, В.І. Моросанова, О.М. Столяренко та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів.

Вперше:

- виявлені психологічні закономірності процесу формування адекватної поведінки у працівників ОВС при виконанні оперативно-службових завдань у ризиконебезпечних ситуаціях;
- з'ясована залежність реалізації адекватної поведінки працівниками ОВС при виконанні оперативно-службових завдань від особливостей об'єктивних і суб'єктивних чинників;
- обґрунтовані стратегії формування адекватної поведінки працівниками ОВС у ризиконебезпечних ситуаціях;

Уточнено поняття адекватної поведінки працівників ОВС в ризиконебезпечних ситуаціях.

Дістали подальшого розвитку уявлення про вплив індивідуально-психологічних особливостей особистості працівників ОВС на ефективність виконання ними оперативно-службових завдань.

Практична значущість одержаних результатів полягає в можливості їх використання:

- при прогнозуванні адекватної поведінки працівників ОВС при виконанні ними оперативно-службових завдань у ризиконебезпечних ситуаціях;
- при розробці рекомендацій щодо вдосконалення процесу професійної підготовки працівників ОВС до службової діяльності;
- при плануванні, організації та проведенні психологічних тренінгів, які направлені на формування психологічної готовності особистості до діяльності в ризиконебезпечних ситуаціях;
- в науковій та навчальній діяльності відомчих навчальних закладів системи МВС.

Особистий внесок здобувача. Наукові положення дисертації розроблені самостійно. Наведені в дисертації результати теоретичних і практичних досліджень, а також висновки, належать виключно авторові.

Апробація роботи. Основні теоретичні положення та результати дослідження розглядалися та обговорювались на засіданнях та наукових семінарах кафедри прикладної психології Національного університету внутрішніх справ з 2000 по 2004 рр., висвітлені в доповідях на 4 наукових та науково-практичних конференціях: “Виховна, соціальна та психологічна робота в Національному університеті внутрішніх справ: стан та перспективи” (Харків, 2003 р.), “Фізична підготовка військовослужбовців” (Київ, 2003 р.), науково-практичних конференціях Кримського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ (Сімферополь, 2003 р., 2004 р.).

Публікації. Зміст та основні результати проведеного дослідження відображені у 10 публікаціях, з них 3 статті у фахових виданнях.

Структура роботи. Дисертаційне дослідження викладено на 187 сторінках машинописного тексту і складається зі вступу, 2 розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 227 найменувань (у томі числі 47 іноземних авторів). Робота включає 17 таблиць, 22 рисунки та додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, сформульована мета та завдання роботи, визначено об'єкт, предмет дослідження, наукова новизна й практичне значення, висвітлено структуру дисертації.

Перший розділ “Сучасні наукові уявлення про діяльність працівників ОВС при виконанні складних оперативно-службових завдань” складається з 3-х підрозділів.

У **підрозділі 1.1** “Формування поведінки, як психологічна проблема” проведено аналіз наукової психологічної літератури, що стосується проблеми формування адекватної поведінки та розглянуті теоретичні концепції формування поведінки (І.П. Павлов, Д. Уотсон, А. Вейс, Д.М. Узнадзе, П.К. Анохін, Є.П. Ільїн, О.В. Тімченко, В.О. Лефтеров та ін.).

Відзначено, що проблема формування адекватної поведінки є предметом психологічної теорії діяльності (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, О.Р. Лурія, О.В. Запорожець, П.Я. Гальперин та ін.), теорії функціональних систем (П.К. Анохін, К.В. Судаков та ін.).

На основі узагальнення наведених теорій зроблено висновок про залежність формування поведінки від психологічної структури особистості, її мотивації та рівня розвитку вольових якостей. Визначено, що психологічні закономірності формування адекватної поведінки проявляються при зміні збалансованості системи “людина-середовище”, що призводить до розвитку стану психоемоційного напруження працівника ОВС в ситуації виконання оперативно-службових завдань.

На основі теоретичних узагальнень уточнено поняття адекватної поведінки працівника ОВС, під якою розуміється цілеспрямована система послідовно виконуваних дій, які направлені на усунення стану психологічної та фізичної загрози, що виникає у процесі виконання оперативно-службового завдання.

У **підрозділі 1.2** “Ризиконебезпечні ситуації в оперативно-службовій діяльності працівників ОВС ” розглянуті характерні ознаки діяльності працівників ОВС. На основі аналізу досліджень О.В. Тімченка, В.О. Лефтерова та інших вчених розкрито поняття “ризиконебезпечна ситуація”

яка визначається наявністю: а) надзвичайних обставин (обставини природного, біологічного, техногенного та іншого характеру, які характеризуються підвищеним ступенем загрози для життя та здоров'я громадян); б) особливих умов (умови діяльності, в яких виникає потреба здійснення додаткових, на рівні законодавчих і виконавчих органів влади, заходів правового, організаційно-тактичного та іншого характеру, необхідного ресурсного забезпечення для нормалізації надзвичайної обстановки в мінімально стислі терміни і з якнайменшими витратами); в) критичних ситуацій (що характеризуються наявністю безпосередньої загрози здоров'ю та життю працівника ОВС).

У підрозділі 1.3 “Формування адекватної поведінки до умов несення служби у працівників ОВС” розглянуті наукові дані щодо особливостей прояву адекватної поведінки працівниками ОВС у ризиконебезпечних ситуаціях. На основі аналізу психологічної теорії діяльності (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, О.Р. Лурія, О.В. Запорожець, П.Я. Гальперін та ін.) та теорії функціональних систем (П.К. Анохін, К.В. Судаков та ін.), показано, що формування адекватної поведінки є складним динамічним процесом, який має розгорнуті часові характеристики та визначається індивідуально-психологічними особливостями працівників ОВС. Відзначено що при системній взаємодії структурно-функціональних компонентів (потребово-мотиваційних, когнітивних, емоційно-вольових, комунікативних та ін.) процес формування адекватної поведінки супроводжується подоланням внутрішніх конфліктів і зовнішніх перешкод. Показано, що формування адекватної поведінки є внутрішньою діяльністю та складається з трьох етапів: 1) оцінка наявної ситуації; 2) програмування діяльності; 3) прийняття рішення та ініціація програми дій.

Другий розділ “Психологічні закономірності формування адекватної поведінки працівниками ОВС при виконанні оперативно-службових завдань” складається з 4 підрозділів.

У підрозділі 2.1 “Організація та методи дослідження” висвітлено методи дослідження, обґрунтована доцільність їх використання та наведена характеристика груп досліджуваних. Дослідження проводилося протягом 2001-2004 рр. у Кримському юридичному інституті Національного університету внутрішніх справ, Центрі бойової підготовки при УДСО при ГУ МВС України в АР Крим, спецпідрозділі “Беркут” УМВС України в м. Сімферополі.

Досліджено 414 чоловіків віком від 18 до 40 років, які мають досвід роботи в підрозділах ОВС від 1 до 15 років та різний рівень професійного досвіду виконання оперативно-службових завдань у ризиконебезпечних ситуаціях.

Основними методами дослідження були: анкетування за спеціально розробленими нами анкетами у відповідності до мети та завдань дослідження; психологічні тести: “Теплінг-тест” (Є.П. Ільїн), “Сила мотиваційної настанови”(Т. Елерс), “Самооцінка сили волі” (М.М. Обозов), “Інтелектуальна лабільність”; констатуючий експеримент; контент-аналіз. Математична обробка

була стандартною з використанням статистичного критерію: метод кутового перетворення – Ф-критерій Фішера, критерій знаків G.

У підрозділі 2.2 “Обґрунтування етапів процесу формування адекватної поведінки працівниками ОВС” проводиться аналіз етапів процесу формування адекватної поведінки у працівників ОВС, їх взаємозв'язок та вплив кожного з них на кінцевий результат: адекватну поведінку міліціонера.

Показано, що формування адекватної поведінки починається з оцінки наявної ситуації та залежить від суб'єктивної здатності працівника ОВС розпізнавати у зовнішньому середовищі джерела небезпеки. Суб'єктивна категоризація зовнішнього середовища, як ризиконебезпечного, призводить до зміни психоемоційного стану працівника ОВС, у результаті чого формується потреба в адекватному реагуванні.

На основі проведених нами модельних побудов виявлені чинники, які впливають на процес формування адекватної поведінки на різних етапах діяльності (таблиця 1). З'ясовано, що процес формування адекватної поведінки працівника ОВС може бути здійснений за однією з шести стратегій: 1) “стереотипною”; 2) “настановно-стереотипною”; 3) “інсайтовою”; 4) “ідеомоторною”; 5) “комбінованою”; 6) “інтроєктивною”.

Показано, що формування адекватної поведінки визначається наявністю у працівника ОВС попереднього досвіду адекватного реагування в ситуаціях класифікованих як ризиконебезпечних та його відповідністю наявному просторовому, психофізіологічному та психоемоційному стану. За таких умов формування поведінки відбувається за “стереотипною” стратегією.

У разі відсутності відповідності наявного стану працівника ОВС умовам реалізації попереднього практичного досвіду, формування адекватної поведінки відбувається за “настановно-стереотипною” стратегією, характерною ознакою якої є здійснення додаткової діяльності по приведенню наявного стану у відповідність до умов реалізації попереднього практичного досвіду.

Таблиця 1

Чинники, що впливають на формування адекватної поведінки на різних етапах діяльності

<u>Група А</u> – чинники , що впливають на оцінку наявної ситуації	
A1	Суб'єктивне уявлення про стан зовнішнього середовища, як ризиконебезпечного.
A2	Існування достатнього часу для оцінки наявної ситуації, що дозволяє створити настанову на розпізнавання ситуації як ризиконебезпечної.
A3	Наявність у працівника ОВС досвіду що дозволяє провести суб'єктивну категоризацію конструктів зовнішнього середовища, як ризиконебезпечних.
<u>Група Б</u> – чинники, що впливають на програмування діяльності	

Б1	Наявність часу для програмування.
Б2	Наявність у працівника ОВС попередньої “настанови” на діяльність у ризиконебезпечній ситуації.
Б3	Наявність у працівника ОВС попереднього досвіду про спосіб адекватного реагування на ризиконебезпечні ситуації.
Б4	Наявність у пам'яті працівника ОВС уявлення про адекватне реагування на ризиконебезпечні ситуації.
Б5	Наявність конструктів зовнішнього середовища, які можна використовувати при програмуванні діяльності.
Б6	Наявність конструктів зовнішнього середовища, які несуть інформацію про ідеальний образ адекватного реагування.
Б7	Відповідність наявного просторового, психофізіологічного та психоемоційного стану умовам реалізації досвіду адекватного реагування.
Б8	Високий ступінь уніфікації елементів практичного досвіду.
Б9	Високі особисті показники концентрації уваги та швидкості дій.
Група В – чинники, що впливають на ухвалення рішення та ініціацію програми дій	
В1	Наявність готової програми дій
В2	Наявність у працівника ОВС комплексу мотиваційних настанов на досягнення успіху в діяльності.
В3	Наявність у працівника ОВС типологічних характеристик, характерних для прояву таких вольових якостей, як сміливість, рішучість.

Разом з тим, адекватна поведінка може бути сформована і при відсутності у працівника ОВС практичного досвіду адекватного реагування. Так наявність у працівника ОВС уяви про адекватне реагування та достатнього часу робить можливим формування адекватної поведінки за “ідеомоторною” стратегією. Відзначено, що уніфікація елементів практичного досвіду та високий особистий рівень рефлексії сприяють формуванню адекватної поведінки за “інсайтовою” стратегією.

У випадку пошуку у зовнішньому середовищі зразків адекватного реагування формування поведінки відбувається за “комбінованою” чи “інтроєктивною” стратегіями. При формуванні поведінки за “комбінованою” стратегією, використовується як власний практичний досвід, так і елементи зразків для наслідування адекватної поведінки. При “інтроєктивній” стратегії програма адекватної поведінки повністю копіюється із зовні.

Аналіз впливу чинників на процес формування адекватної поведінки показав, що наявність чинників у різних поєднаннях детермінує ту чи іншу стратегію формування поведінки (табл. 2).

Таблиця 2

**Залежність вибору стратегії формування адекватної поведінки
від наявності груп чинників**

Стратегії формування адекватної поведінки	Чинники (див. табл. 1), що впливають на формування адекватної поведінки на етапах діяльності															
	Група А			Група Б									Група В			
	А1	А2	А3	Б1	Б2	Б3	Б4	Б5	Б6	Б7	Б8	Б9	В1	В2	В3	
“Стереотипна”	+	+	+	+		+					+			+	+	+
“Настановно-стереотипна”	+	+	+	+	+	+					+		+	+	+	+
“Ідеомоторна”	+	+	+	+	+		+						+	+	+	+
“Інсайтова”	+	+	+	+	+						+	+	+	+	+	+
“Комбінована”	+	+	+	+				+					+	+	+	+
“Інтроективна”	+	+	+	+					+				+	+	+	+

У підрозділі 2.3 “Експериментальне дослідження формування адекватної поведінки працівниками ОВС у ризиконебезпечних ситуаціях” представлені результати дослідження психологічних закономірностей формування адекватної поведінки у працівників ОВС.

Загальна мета експериментів полягала в перевірці впливу виділених нами чинників (груп чинників) на стратегії та етапи формування адекватної поведінки.

Для дослідження впливу чинників на стратегії формування адекватної поведінки працівника ОВС проводився констатуючий експеримент. В експерименті досліджували, які були розділені на експериментальні та контрольні групи, виконували оперативно-службові завдання у модельованих ризиконебезпечних ситуаціях. При цьому для експериментальної групи нами створювалися сприятливі умови для успішності виконання завдання (наявність чинників груп А та Б). При оцінюванні дій методом експертної оцінки фіксувалася наявність у досліджуваних “адекватної поведінки”.

При дослідженні впливу чинників групи А на процес формування адекватної поведінки у досліджених, які входили до експериментальної групи цілеспрямовано формувалося уявлення про стан зовнішнього середовища як ризиконебезпечного, а моделювання ризиконебезпечних ситуацій здійснювалося в умовах наявності чи відсутності часу на оцінку наявної ситуації. В цілому, це дозволяло створити умови присутності чи відсутності впливу чинників групи А (табл. 3).

Таблиця 3

Вплив чинників групи А на частоту появи “адекватної поведінки” у працівників ОВС

	Чинники групи А присутні (експериментальна група)	Чинники групи А відсутні (контрольна група)
“Адекватна поведінка”	85,7% ($p \leq 0,01$)	28,6%
“Не адекватна поведінка”	14,3%	71,4%

З табл. 3 видно, що досліджені експериментальної групи, на відміну від контрольної групи, найбільш часто демонстрували адекватну поведінку. Це свідчить про те, що наявність чинників групи А значно підвищує вірогідність адекватного реагування у ризиконебезпечній ситуації.

При дослідженні впливу чинників групи Б на процес формування адекватної поведінки створювалися такі умови, за яких чинники групи Б, у різних поєднаннях (див. табл. 2), впливали на процес формування адекватної поведінки за стратегією, що досліджувалася (табл. 4).

Таблиця 4

Вплив чинників групи Б на вибір стратегії формування поведінки в залежності від спостережуваної “адекватної поведінки”

Стратегії	Присутність чинників групи Б					
	Б1,Б3, Б7	Б1,Б2, Б3,Б7	Б1,Б2, Б4	Б1,Б2, Б8	Б1,Б5	Б1,Б6
“Стереотипна”	84,4 % *					
“Настановна-стереотипна”		71,9 % *				

“Ідеомоторна”			88,9 % *			
“Інсайтова”				48,1 % **		
“Комбінована”					84 % *	
“Інтроективна”						65,4 % *

Прим.: * $\rho \leq 0,01$; ** – при порівнянні результатів наявності адекватної поведінки в експериментальній групі (48,1%) та контрольній групі (16,7%) $\rho \leq 0,01\%$.

З табл. 4 видно, що присутність зазначених поєднань чинників групи Б підвищують вірогідність появи адекватної поведінки в експериментальних групах, на відміну від контрольних груп. Це свідчить про те, що чинники групи Б впливають на формування адекватної поведінки та в залежності від вказаних поєднань, детермінують формування адекватної поведінки за однією із стратегій.

При дослідженні впливу особистих психологічних показників працівників ОВС на формування адекватної поведінки та чинників, які впливають на прийняття рішення (група В), аналізувалися результати психологічного тестування у тих досліджуваних, які при виконанні оперативно-службових завдань у модельованих ризиконебезпечних ситуаціях демонстрували адекватну поведінку.

При аналізі впливу показника “сила мотиваційної настанови” порівнювались результати тестування досліджених, які під час виконання експериментальних завдань демонстрували як “адекватну” так і “неадекватну” поведінку (рис. 1). Результат тестування показав що високий рівень мотиваційної настанови притаманний для осіб, які демонстрували адекватну поведінку при виконанні експериментальних завдань.

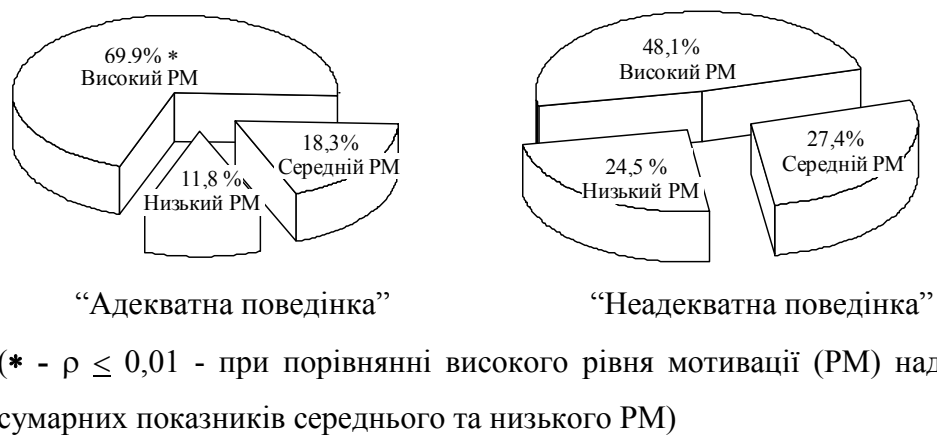

Рис. 1. Порівняний аналіз наявності “адекватної” та “неадекватної” поведінки у досліджуваних в залежності від показників рівня мотивації (РМ).

Результати тестування за методиками “інтелектуальна лабільність”, “теппінг-тест” та “самооцінка сили волі” представлені у табл. 5.

Таблиця 5

**Показники психологічних характеристик у досліджуваних
з успішним виконанням завдань, залежно від стратегії
формування адекватної поведінки**

Психологічні тести	Тестові показники	Стратегії формування адекватної поведінки					
		“Стереотипна” (%)	“Настановно-стереотипна” (%)	“Інсайтова” (%)	”Ідеомоторна” (%)	“Комбінована” (%)	“Інтроєктивна” (%)
“Інтелектуальна лабільність”	Висока ІЛ	21,3	53,3 *	72,2 *	48,3 **	39,3 **	19
	Середня ІЛ	29,9	36,6	27,8	31	31	33,3
	Низька ІЛ	48,8	10,1	-	20,7	29,7	47,7
	Дуже низька ІЛ		-	-	-	-	-
“Сила нервової системи”	Сильна НС	72,4 *	63,3 *	77,8 *	48,3 **	42,9 **	42,9 **
	Середня НС	27,6	26,6	22,2	27,6	28,6	33,3
	Середньо-слабка НС	-	10,1	-	24,1	28,5	23,8
	Слабка НС	-	-	-	-	-	-
“Самооцінка сили волі”	Велика СВ	49,4 **	84,3 *	55,5 **	88,6 *	38,4	36,9
	Середня СВ	35,3	8,9	35,3	6,1	32,1	38,5
	Слабка СВ	15,3	6,8	9,2	5,3	29,5	24,6

Прим.: * – $p \leq 0,01$, ** – $p \leq 0,05\%$.

З таблиці 5 видно, що: а) високі особистісні показники концентрації уваги та швидкості дії, за тестом “інтелектуальна лабільність”, переважали у досліджених, які демонстрували адекватну поведінку за “настановно–стереотипною” та “інсайтовою” стратегіями; б) високі показники за

“теппінг–тестом” переважають у осіб, у яких формування адекватної поведінки відбувалося за “стереотипною”, “настановно-стереотипною” та “інсайтовою” стратегіями; в) високі показники сили волі переважали в осіб, у яких формування адекватної поведінки відбувалося за “настановно-стереотипною” та “ідеомоторною” стратегіями. Все це підтверджує, що наявність чинників групи В підвищує вірогідність формування адекватної поведінки працівником ОВС у ризиконебезпечній ситуації.

В цілому, аналіз експериментальних даних підтвердив, що ефективність діяльності працівника ОВС у ризиконебезпечних ситуаціях визначається низкою факторів: індивідуальних психологічними особливостями (сила нервової системи, сила волі, сила мотиваційної настанови, рівень рефлексії); рівнем сформованості професійних якостей (здатність до суб’єктивної категоризації ситуацій як ризиконебезпечних, наявність попереднього досвіду діяльності в модельованих чи реальних ризиконебезпечних ситуаціях).

У підрозділі 2.4 “Підвищення ефективності підготовки працівників ОВС до виконання оперативно-службових завдань” обґрунтовуються шляхи підвищення ефективності підготовки працівників міліції до виконання оперативно-службових завдань у ризиконебезпечних ситуаціях.

Показано, що ефективність виконання оперативно–службових завдань у ризиконебезпечних ситуаціях залежить від низки наведених вище чинників, які впливають на процес формування адекватної поведінки. Збільшення кількості чинників, що включаються в процес формування адекватної поведінки, сприяє збільшенню кількості стратегій, які може використовувати працівник ОВС при формуванні адекватної поведінки, що в цілому призводить до підвищення ймовірності ефективного виконання оперативно–службового завдання.

ВИСНОВКИ

1. На підставі аналізу основних теоретико-концептуальних підходів у психології щодо проблеми формування адекватної поведінки в ризиконебезпечних ситуаціях встановлено, що цей процес є внутрішньою діяльністю, яка починається з розпізнавання ситуації як ризиконебезпечної, появи потреби в адекватному реагуванні, пошуку програми адекватних дій та прийняття рішення для її реалізації.

2. Встановлено, що на формування адекватної поведінки працівника ОВС впливають об’єктивні та суб’єктивні чинники. До суб’єктивних чинників можна віднести наявність у працівника ОВС наступних компонентів: 1) комплексу мотиваційних настанов на досягнення успіху в діяльності; 2) типологічних характеристик, притаманних для прояву вольових

якостей, таких як, сміливість і рішучість; 3) здатність до суб'єктивної категоризації конструктів зовнішнього середовища як ризиконебезпечних; 4) попереднього практичного досвіду про спосіб адекватного реагування в ризиконебезпечних ситуаціях.

Об'єктивні чинники включають в себе: 1) достатню кількість часу у працівника ОВС необхідного для оцінки наявної ситуації як ризиконебезпечної; 2) наявністю у зовнішньому середовищі зразків адекватного реагування для часткового чи повного наслідування поведінки; 3) відповідність наявного просторового, психофізіологічного та психоемоційного стану працівника ОВС попередньому досвіду адекватного реагування.

3. З'ясовано, що процес формування адекватної поведінки працівника ОВС може бути здійснений за однією з шести стратегій: 1) “стереотипною”; 2) “настановно-стереотипною”; 3) “інсайтовою”; 4) “ідеомоторною”; 5) “комбінованою”; 6) “інтроєктивною”. Вибір стратегій формування адекватної поведінки працівника ОВС у ризиконебезпечній ситуації визначається наявністю об'єктивних та суб'єктивних чинників в різних поєднаннях.

4. Успішність професійної діяльності працівника ОВС визначається такими індивідуально-психологічними особливостями як сила нервової системи, низький рівень нейротизму, високий рівень сформованості мотиваційних, вольових та професійних якостей.

5. На підставі обґрунтованих чинників і стратегій формування адекватної поведінки розроблено комплекс заходів, використання яких сприяє оптимізації процесу підготовки працівників ОВС до виконання оперативно-службових завдань у ризиконебезпечних ситуаціях та підвищує ефективність їх виконання, що призведе до зменшення втрат серед особового складу ОВС.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. *Чуносков М.А.* Моделирование факторов влияющих на адекватное поведение работников ОВД в экстремальных ситуациях // Право і безпека. – 2002. – №1 – Т.2. – С. 176-181.

2. *Чуносков М.А.* Матричное кодирование мнемических процессов при психологическом моделировании деятельности человека в экстремальных ситуациях // Право і безпека. – 2003. – №1 – Т.2. – С. 176-181.

3. *Чуносков М.А.* Особенности программирования деятельности человека в экстремальных ситуациях // Право і безпека. – 2003. – №2. – Т.2. – С. 202-209.

4. *Чуносков М.А.* Использование психологической модели деятельности в экстремальной ситуации при анализе “социального заказа” на содержание дисциплины “Специальная физическая подготовка” // Право і безпека. – 2003. – №3. – Т.2. – С. 212-217.

5. Чуносков М.А. Особенности формирования адекватного поведения работника ОВД при выполнении служебных обязанностей в опасных ситуациях // Право і безпека. – 2004. – № 2. – Т.3 – С. 218–221.

6. Чуносков М.О. Соціально-психологічні детермінанти та моделі формування адекватної поведінки особистості // Право і безпека. – 2004.– № 3. – Т. 3. – С. 221–223.

7. Чуносков М.А. Анализ некоторых программ и методик обучения работников ОВД // Вісник: Психологія. Націон. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Вересень - Харків, 2004. – С. 128–131.

8. Чуносков М.А. Система активной самообороны. Системно-матричный подход к теории и практике рукопашного боя. Учебное пособие. – Евпатория: ЗАРЯ, 1999. – 200 с.

9. Чуносков М.А. Рукопашный бой. Учебное пособие: Симферополь. Таврия, 2000. – 140 с.

10. Чуносков М.А. Специальная физическая подготовка. Меры физического воздействия. Учебное пособие: Симферополь. Таврия, 2003. – 260 с.

АНОТАЦІЯ

Чуносков М.О. Формування адекватної поведінки працівниками ОВС у ризиконебезпечних ситуаціях виконання оперативно-службових завдань. – *Рукопис*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.06 – юридична психологія. – Національний університет внутрішніх справ, МВС України. – Харків, 2005.

У дисертації розглянуті психологічні особливості формування адекватної поведінки працівників ОВС при виконанні оперативно-службових завдань у ризиконебезпечних ситуаціях. Теоретичний аналіз дозволив виділити етапи формування адекватної поведінки, які включають: оцінку наявної ситуації, програмування діяльності, ухвалення рішення та ініціацію програми дій. Експериментальне дослідження дозволило обґрунтувати чинники, що впливають на ефективність виконання оперативно-службових завдань працівником ОВС у ризиконебезпечних ситуаціях, і виявити стратегії формування адекватної поведінки. Показана залежність вибору стратегій формування поведінки від наявності чинників у різних поєднаннях. Результати дослідження впроваджені у практику професійної підготовки працівників ОВС до виконання оперативно-службових завдань у ризиконебезпечних ситуаціях.

Ключові слова: оперативно-службове завдання, ризиконебезпечна ситуація, адекватна поведінка, стратегія формування поведінки, індивідуально-психологічні чинники.

АННОТАЦИЯ

Чуносов М.А. Формирование адекватного поведения работниками ОВД в рискоопасных ситуациях выполнения оперативно-служебных задач. - *Рукопись*. Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.06 - юридическая психология. – Национальный университет внутренних дел, МВД Украины. – Харьков, 2005.

В диссертации рассмотрены психологические особенности формирования адекватного поведения работников ОВД при выполнении оперативно-служебных задач в опасных ситуациях. Проведен анализ научной психологической литературы, которая касается проблемы формирования адекватного поведения. В контексте проблемы психологических особенностей формирования адекватного поведения рассмотрены научные данные, которые касаются оперативно-служебной деятельности работников ОВД. Делаются выводы о фрагментарности исследования указанных выше вопросов. Теоретический анализ позволил выделить этапы формирования адекватного поведения, которые включают: оценку наличной ситуации, программирование деятельности, принятие решения и инициацию программы действий. Уточнено понятие адекватного поведения работника ОВД, под которым понимается: целенаправленная система последовательно выполняемых действий, направленных на устранение состояния психологической и физической угрозы, возникающего в процессе выполнения оперативно-служебного задания.

Проведенный анализ процесса формирования адекватного поведения позволил произвести модельные построения, в ходе которых были обоснованы стратегии формирования адекватного поведения. Установлено, что процесс формирования адекватного поведения работников ОВД зависит от сочетания объективных и субъективных факторов, и может быть осуществлен по одной из шести стратегий: 1) “стереотипной”; 2) “установочно-стереотипной”; 3) “инсайтовой”; 4) “идеомоторной”; 5) “комбинированной”; 6) “интроэктивной”. Показано, что адекватное поведение формируется при условии субъективной категоризации сотрудником ОВД текущей ситуации как рискоопасной, наличия сформированных программ действия, направленных на преодоление состояния опасности, а также наличия психологической готовности к реализации программы действий.

Показано, что благоприятными условиями для формирования адекватного поведения является наличие у работника ОВД практического опыта адекватного реагирования, а также соответствия наличного пространственного, психофизиологического и психоэмоционального состояния работника ОВД условиям реализации опыта адекватного реагирования. Определено, что наличие таких условий способствует формированию поведения по “стереотипной” стратегии. Отмечено, что при несоответствии наличного состояния условиям реализации

практического опыта, формирование адекватного поведения будет проходить по “установочно-стереотипной” стратегии, при которой осуществляется деятельность по приведению наличного состояния в соответствии с условиями реализации практического опыта.

Выяснено, что адекватное поведение может быть сформировано и при отсутствии у работника ОВД практического опыта адекватного реагирования. Наличие у работника ОВД представления об адекватном реагировании и достаточного количества времени на принятие решения делает возможным формирование адекватного поведения по “идеомоторной” стратегии. Отмечено, что унифицированность элементов личного опыта и высокий уровень рефлексии работника милиции способствуют формированию адекватного поведения по “инсайтовой” стратегии. Если формирование адекватного поведения сопровождается поиском информации об адекватном реагировании во внешней среде, то формирование поведения может происходить по “комбинируемой” и “интроэктивной” стратегиям. При формировании поведения по “комбинируемой” стратегии используется как практический опыт, так и образцы поведения из внешней среды для подражания. При формировании поведения по “интроэктивной” стратегии программа адекватного поведения полностью копируется в соответствии с образом для подражания.

В работе показаны пути повышения эффективности подготовки работников милиции к выполнению оперативно-служебных задач в опасных ситуациях. Результаты исследования получили внедрение в практику профессиональной подготовки работников ОВД к выполнению оперативно-служебных задач в опасных ситуациях.

Ключевые слова: оперативно-служебное задание, рискоопасная ситуация, адекватное поведение, стратегия формирования поведения, индивидуально–психологические факторы.

SUMMARY

Chunosov M.A. Forming of adequate conduct of the workers of Ministry of internal affairs in the dangerous situations during operative-duty tasks – *Manuscript*. Dissertation of candidate’s scientific degree of psychological sciences on speciality 19.00.06 – Juridical psychology. – National university of internal affairs. – Kharkov, 2005.

In dissertation the features of forming of adequate conduct of law enforcement employees at implementation of operative-duty tasks in dangerous situations are considered. The theoretical analysis allowed to select the stages of forming of adequate conduct, which include: estimation of available situation, programming of activity, decision-making and initiation of the program of actions. Experimental research grounded factors affecting implementation is operative duty task in a dangerous

situation, grounded the cognitive models of forming of adequate conduct, stipulating the choice of model by the presence of factors in different combinations.